

BYUDJET TASHKILOTLARIDA PUL MABLAG'LARI NAZORATINI TAKOMILASHTIRISH

O'zbekiston Respublikasi Bank-molya akademiyasi

Xaybiyeva Dilbar Karimboy qizi

Annotatsiya. *Maqolada byudjet tashkilotlarida pul mablag'lari va ularni nazorat qilishning ahamiyati, shuningdek uni takomillashtirish haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar. *Byudjet tashkiloti, buxgalteriya, moliya, tizim, faoliyat, xarajat, nazorat.*

Byudjet tashkiloti - zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish bilan bog'liq bo'lgan o'z faoliyatini amalga oshirishi uchun Davlat byudjetidan mablag' ajratish nazarda tutilgan va bu mablag' moliyalashtirishning asosiy manbai hisoblanadigan vazirlik, davlat qo'mitasi, idora, davlat tashkiloti. Byudjet tashkilotlari daromadlar va xarajatlar smetalari ijrosi bo'yicha byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lar buxgalteriya hisobini O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida" gi Qonuniga va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining uslubiy ko'rsatmalariga hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlariga muvofiq tashkil qiladilar. Vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralari, zarur hollarda, o'zlarining tizimidagi byudjet tashkilotlarda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bilan kelishgan holda buxgalteriya hisobining umumiy qoidalarini qo'llash tartibi to'g'risida ko'rsatmalar ishlab chiqarishlari mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev soliq-byudjet siyosatiga haqida to'xtalib shunday deydi: "Soliq-byudjet siyosatiga qat'iy amal qilish, davlatning ijtimoiy majburiyatlarini bajarish, ish haqi, pensiya, nafaqa va stipendiyalar hajmi, yirik investitsiya loyihalari va mamlakat mudofaa qobiliyatini mustahkamlashni moliyalashtirish – ushbu eng muhim vazifalarni amalga oshirish, avvalo, Moliya vazirligi hozirda, mamlakatimiz soliq tizimi oldida bozor munosabatlarini to'laqonli shakllantirish uchun shart-sharoit yaratish bilan bir qatorda, davlat byudjetini mablag'lar bilan ta'minlash hamda ustivor yo'nalishdagi iqtisodiy faoliyatni soliqlar vositasida qo'llab-quvvatlashni talab etiladi". Davlat moliyasini isloh qilish yuzasidan olib borilayotgan o'zgarishlarning markazida davlat byudjetining shakllanishi va uning mablag'laridan yanada samarali foydalanish, byudjet taqchilligi o'sishiga ta'sir etuvchi omillarning oldini olish, shu bilan birga byudjet mablag'laridan foydalanish jarayonida byudjet intizomlariga rioya etilishini va bunda moliyaviy nazoratni kuchaytirish, qolaversa, samarali moliyaviy nazorat tizimini shakllantirish orqali davlat byudjetining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi ahamiyatini oshirish masalalari turadi. Byudjet mablag'larini shakllantirish va ulardan oqilona foydalanishga samarali nazorat tizimini shakllantirmasdan turib erishib bo'lmaydi.

Ma'lumki, byudjet jarayonining asosiy bosqichlaridan biri davlatning moliyaviy nazorati hisoblanadi. Moliyaviy nazorat mamlakatimizda amalga oshirilayotgan nazorat faoliyatining tarkibiy qismi hisoblanadi. Davlat byudjeti iqtisodiyot rivojlanishining turli boqichlarida byudjet siyosatini amalga oshirish quroli, mo'ljallangan dasturlar va tadbirlarni amalga oshirish uchun pul mablag'larining asosiy manbai hisoblanadi. Byudjet mablag'laridan foydalanish yuzasidan davlat moliyaviy nazorati moliyaviy barqarorlik uchun shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan davlat moliyaviy siyosatini ifodalaydi. Davlat moliyaviy nazoratining bosh maqsadi davlat xazinasiga resurslarni tushirishni maksimallashtirish va byudjet mablag'laridan samarali hamda oqilonaf oydalanishni ta'minlashdan iborat.

Byudjet siyosatini amalga oshirish uchun byudjet mablag'laridan samarali foydalanish zarurati aniqlandi. Ta'kidlash joizki, bunga byudjet xarajatlarining ustuvor yo'nalishlarini aniqlash orqali erishiladi. Ushbu jarayonda byudjet siyosatining shakllanishi byudjet xarajatlarining bozor munosabatlariga asoslangan davlat xarajatlaridan xususiy sektorga o'tishi bilan sodir bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi byudjet kodeksiga muvofiq byudjet xarajatlari yo'nalishlari aniqlanib, byudjet siyosatining asoslari belgilab berilgan. Ushbu Kodeksning 69-moddasiga binoan davlat byudjetining xarajatlar qismiga quyidagilar kiradi:

- * Ijtimoiy sohadagi xarajatlar va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash;
- * NNT va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini davlat tomonidan qo'llabquvvatlash xarajatlari;
- * Iqtisodiyot xarajatlari;
- * Markazlashtirilgan investitsiyalarni moliyalashtirish xarajatlari;
- * Hukumat va ma'muriyat, Adliya vazirligi va prokuratura uchun xarajatlar;
- * Sudlarni saqlash xarajatlari;
- * O'z-o'zini boshqarish organlarini saqlash xarajatlari;
- * Boshqa xarajatlar.

Ushbu xarajatlar yo'nalishlari byudjet mablag'lari hisobidan moliyalashtirilsa-da, byudjet ustuvorliklari yillar davomida ushbu sohalarga ajratilgan mablag' miqdori o'zgarganligi sababli aniq bo'ladi, deb hisoblaymiz. Masalan, ta'lim, sog'liqni saqlashga sarflanadigan tendentsiyalar ijtimoiy xarajatlar va ijtimoiy ta'minot xarajatlarida parvarish, fan, sport va moddiy yordam ushbu yo'nalishdagi byudjet siyosati bilan chambarchas bog'liqdir.

Byudjet tashkilotlarini moliyaviy mablag' bilan ta'minlashda umudavlat moliyaviy nazoratni mustahkamlash va yanada kuchaytirish, moliyaviy nazorat organlari faoliyatini muvofiqlashtirish muammosi hamisha dolzarb masala bo'lib kelgan va hozirgi sharoitda ham dolzarbligicha qolmoqda. Bu esa mazkur sohada ilmiy tadqiqotlar olib borishning naqadar muhimligini yanada aniqroq ko'rsatib beradi. Shuning uchun ham biz mazkur bitiruv malakaviy ishimizda ushbu masalani tadqiq etishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'ydik. Bugungi kunda byudjet jarayonining barcha bosqichlarida byudjet intizomiga rioya qilinishi ustidan doimiy va samarali nazoratni ta'minlash dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Zero, mamlakatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy-ijtimoiy islohotlarni moliyaviy ta'minlashda byudjet xarajatlarining samaradorligini oshirish, ularning aniq maqsadli va manzilli bo'lishiga erishish eng muhim vazifalardan biri sanaladi. Bu maqsadga erishish uchun byudjet intizomiga rioya etilishini yanada kuchaytirish, byudjet mablag'larining belgilangan maqsadlarda sarflanishi ustidan qattiq nazoratni ta'minlash juda muhimdir. Byudjet mablag'laridan foydalanish ustidan samarali davlat nazoratini amalga oshirishda moliyaviy nazorat organlar tizimi faoliyatini ham takomillashtirib borish muhim ahamiyatga egadir.

Byudjet nazorati byudjet to'g'risidagi qonun hujjatlarining moliyaviy nazorat ob'ektlari tomonidan buzilishi hollarini aniqlash, bartaraf etish va unga yo'l qo'ymaslik maqsadida davlat moliyaviy nazorat organlari tomonidan amalga oshiriladi. Ularni faoliyatini takomillashtirish maqsadida bir qator me'yoriy hujjatlar qabul qilinmoqda. Amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar natijasida erigilgan yutuqlarlar bilan bir qatorda bu sohada o'z yechimini kutayotgan muammolar mavjud. Jumladan, moliyaviy nazorat organlari tomonidan amalga oshiriladigan yakuniy nazorat natijasida byudjet mablag'laridan maqsadsiz foydalanish holatlari doimiy ravishda aniqlanmoqda. Byudjet tashkilotining rivojlantirish jamg'armasiga byudjet tashkilotlarining tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromadlari tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya

qilishdan tushgan tushumlar va ularni ishlab chiqarish bo'yicha xarajatlar o'rtasidagi ijobiy farq sifatida aniqlanadi. Byudjetlarni tuzish, ijrosini amalga oshirish va nazorat qilish mablag'larni samarali va maqsadli sarflanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu sababdan byudjet ijrosi jarayonida ishonchli axborotga extiyoj vujudga keladi. Bunda, buxgalteriya hisobi eng asosiy axborot manbai bo'lib, uni tashkil etish iqtisodiy jihatdan muhim hisoblanadi. Iqtisodiy islohotlar sharoitida byudjet mablag'laridan oqilona va samarali foydalanish, byudjet tashkilotlarini moliyalashtirishni samarali tashkil etish dolzarb masalalardan biri sanaladi. Byudjetlarni tuzish, ijrosini amalga oshirish va nazorat qilish mablag'larni samarali va maqsadli sarflanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu sababdan byudjet ijrosi jarayonida ishonchli axborotga extiyoj vujudga keladi. Bunda, buxgalteriya hisobi eng asosiy axborot manbai bo'lib, uni tashkil etish iqtisodiy jihatdan muhim hisoblanadi. Iqtisodiy islohotlar sharoitida byudjet mablag'laridan oqilona va samarali foydalanish, byudjet tashkilotlarini moliyalashtirishni samarali tashkil etish dolzarb masalalardan biri sanaladi. Byudjet tashkilotlari byudjet mablag'larining asosiy iste'molchisi hisoblanib, Davlat byudjeti xarajatlarini tashkil etadi va xarajatlar smetasi asosida byudjetdan moliyalashtiriladi. Shuningdek, byudjet tashkiloti qonunchilikka muvofiq byudjetdan tashqari mablag'lar yuzasidan tashkil bo'lish manbalari va foydalanish yo'nalishlari ko'rsatilgan holda byudjetdan tashqari mablag'lar bo'yicha smetalar doirasida xarajatlarni amalga oshiradi.

Ma'lumki, mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab, kuchli ijtimoiy siyosatni olib borish, aholini hayot darajasi va farovonligi oshirish asosiy ustuvor vazifalardan biri qilib belgilandi. Samarali ijtimoiy himoyani amalga oshirishda aholining kam ta'minlangan tabaqalariga davlat byudjetidan beriladigan ijtimoiy nafaqalarni o'z vaqtida va manzilli, hamda adolatli to'lanishini taminlash orqali erishiladi. Shu bois, ijtimoiy nafaqalarni tayinlovchi mutasaddi tashkilotlar mas'ul xodimlarining ish faoliyatida xolislik, adolatlikni ta'minlash va suiste'molliklarni oldini olish maqsadida ular faoliyatlari ustidan olib boriladigan nazorat chora-tadbirlarini yanada kuchaytirish maqsadga muvofiqdir. Bu orqali byudjetdan ijtimoiy nafaqalarga noo'rin sarflanayotgan mablag'larning oldi olinadi.

Davlat byudjeti mablag'laridan maqsadli foydalanishni ta'minlashda, shuningdek moliyaviy nazorat organlari faoliyatini takomillashtirishda rivojlangan mamlakatlar tajribasini chuqur o'rganib, ularni respublikamiz nazorat tizimiga tadbiq etilishi, xalqimizning milliy mentaliteti bilan yo'g'rilgan o'ziga xos nazoratga ko'maklashuvchi yangi axborot manbalarini shakllantirilishi, nazorat tadbirlarini amalga oshirishda oshkoralik tamoyili (nazorat organlari jamoatchilikka tayanishga, o'z faoliyatlarining natijalarini keng oshkor etishga intilishi)ga amal qilinishi byudjet nazoratining samaradorligini oshiradi. Xususan, mamlakatimiz moliyaviy nazorat organlari faoliyatlari davomida amalga oshirilgan ishlari to'g'risida muntazam ravishda ommaviy axborot vositalari orqali keng jamoatchilikka hisobot berib turishlari yoki maxsus elektron dastur joriy qilish orqali jamoatchilik bilan bog'lanishni yanada kengaytirish natijasida byudjet nazoratining samaradorligini yanada oshirishga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Azizova I.A. "Natijaga yo'naltirilgan byudjetlashtirish" T.: 2010 y. "infoCOM.UZ MChJ" nashriyoti 152 bet.
2. To'laxo'jaeva M.M. O'zbekiston Respublikasi moliyaviy nazorat tizimi T.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 1998 y.
3. M.Ostanaqulov Budjet hisobi. Darslik. – T: Talqin. 2008. 424 b

4. M. Ostonakulov Budget tashkilotlari buxgalteriya xisobidagi oxirgi o'zgarishlar. O'quv qo'llanma. - T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2008. - 20 s

5. Turabov B.T. Byudjetdan moliyalashtirilayotgan muassasalarda byudjet intizomini mustahkamlash masalalari. Iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtorefati. T. -2007.